

רשימות ספרותיות

פקדנו עתה את זכרו של שלום־עליכם בנקוף כ"ה שנים למותו. מרחק של רבע מאה בשנים הדיחו בחינת מידה ראשונה לחיי עולם של סופר. כי קסם דוד בלה ותולך בשיעור זמן זה ונכנס עידן השאר רתהנפש למי שניתנה לו למנת.

שמו של שלום־עליכם רענן והמימות מוהדה ספגה בו והיכתעם אופפת אותו. בשרידי תמוצות גולה, ואולי גם בניטאות שצצו בארצות מנואצות, וראי הלך חיוך של רצון לזכרו. וטוב להזכיר לעת כזאת את בעל־הקסם, איש הפלוא להשרות היה טובה על כל איש ישראל יחד, על הקצין בעמיו ועל הבעל בעמיו, על המשביל ועל ההדיוט, על יהודים בהולי פרנסה ועל נשים מאהורי הכירים ועל תינוקות של בית רבן ומלמדיהם עמם. מעל כל הישפתיים, בין סמוקות ובין צמוקות, רדה הקוסם ש"ע את הצחוק הטוב. נעשה "טוב להיות יהודי", לצחוק ביהודי. מאת שלום־עליכם היתה לנו זאת.

וראה פלא: מה מצא היהודי הצוחק בכתבי שלום־עליכם? את צרותיו הצרוריות מצא שם — את צרת הדלגה וצרת הפינסה, צרת הבנים והבנות, צרת הנזיר רית הרעות, העסקים הבישים, העקירות והמלטות קנכר לנכר. מה ענומים המער שוט בחיבוריו העלזים של שלום־עליכם! מה שתורה הדלגה בבית פייסי החזן; כמה פורעניות במונולוגים מבדחי הדעת של טוביה איש התלב. מה פשה למצוא בהיותם של אנשי שלום־עליכם מקצת נחתרות, מעט אושר ושלוח אפילו במלוא הכף! ומה עושים אנשי ש"ע? "מתרועעים אנה ואנה, נחפזים ונרגשים, בתולים וטרופים, כעברים בשעת מנוחה", בלומר, מתפשים על צלה של פרי נסה. או עסקים הם עושים, בביבול: עסק בא ועסק הולך, והמזל הרע לעולם עומד. או כאורות מתעים פורצות לתוך היותם זכיות מדומות, שאחריתן פהי נפש ויגון ואנחה כפולי שמונה. סיפורים כגון אלה סיפר שלום־עליכם. ואף על פי כן צחק העם למשמעם מלב וקרב, כאשר לא צחק אולי בכל ימי מרודותיו. אכן לו היה זה צחוק של היסתהדעת מהמרור רות, אלא צחוקתבלין לתן, צחוקרפאות, "כי הרופאים מצוים לצחוק". את הצחוקי התבלין לצרות ישראל צינה לנו ונתן לנו התבלין הנדול שלום־עליכם. אך שלום־עליכם לא היה בורא יש מאין. מן העם לקחת ולעם נתן. וכבר קדמו לו הכתדי־אלים, הקבצנים, ששמחת עולם על ראשם, כעדותו של ש"ע גופו. הצחוקי התבלין יסודו מן העם, לכן היה גם סופו לעם.

בני דורו של שלום־עליכם קיבלו אצלו קודם את מתנת הצחוק. אך אי אפשר לצחוק דוד אחר דוד בלי הפגנות. מלבד

ואנ נשתנו החיים ונשתנו הצרות — הוי, מה נשתנו! — ולא הוא הצחוק עוד. אולם בינתיים למדנו לדעת, כי לא על אותו תבלין נלכד קיימת יצירתו של שלום־עליכם. טעם חדש נוסף לת, הקהר־דים שבבובדראש נתלוז לת. אם בשעתו רק שיעשע את הלב וכדח את הדעת והנים ענינים מעל מצח יהודי, הרי מתד ודא לנו יותר ויותר כי אחד מגדולי סופרנו העמיק פה את שיתו על נפש ישראל וחידתו. עם הדיחוק מתגלה העומק שביצירת ש"ע, וכן היא נעתקת והולכת בתפיסתנו מציר הצחוק אל ציר ההגות.

וש"ע הרי לא היה לכאורה מנושר־הגשדים בין הדורות ולא הלה מבטו במרחק. פחות משאר סופרנו הנדולים הרנים ביצירתו פרספקטיבה של עבר ושל באות. ממשלתו הן היה ההלוגה בלבד, יותו הוזה איש הפיכות עולם סקעצתי מני אז עד היסוד. ובכל זאת עומד ש"ע במבחן הזמן ובמבחן ההסר דות. ולא עוד אלא בכל שעולם בריוותו מתרחק והולך מעינינו, כן נטיב להבחין טביעות־עיניו הוא, שלום־עליכם מוסיף והולך ולא פוחת והולך. כזה הוא נפלה ממגדלי ומפרץ, שהזמן אינו מאדיד אותם, ולנבי השני יש גם אותות נדייעת. כך נראים הדברים כתום רבע־מאה בשי יום אהרי מותו.

שלום־עליכם לא תיאר חי עם כבצי־הינם ורציפותם במשך דורות. הוא ראה אותם במהלכם, בתנועתם, במהומת הנל־נל החזור, ביום היריד וביום הדין. היהודי של ש"ע נע על פני גלים, עוקד רגלו האחת בטרם מצאה השניה מעמדה. אפילו אצל הכתריאלים השרויים לכאורה מהוץ לכל מחזור התנועה בעולם, הוא מצויר את הנע ולא את הנת. החיים אינם מתמידים והולכים אצלו כחסד הלשרים שנעברו ברהטיהם וככות האיר נרציה הפנימית שמסלוליה נכונז מתמיל־שלשום. כאן שולטת מין דינמיקה בהי לה, שמיעוט מיעוטה מעש וחפץ ורוב רובה סיבוב נלגלי סרק מאונס הנחיה רצון. ובתוכה, בתוך דינמיקה־לבטלה זו, חצב ש"ע את דמויותיו הנועיות. ומה שנילה שלום־עליכם בנפש יהודי נילה בשעת דחקו של היהודי, בשעת מוצר ונכיון. כי כוחות נפש נכחנים לא רק כשהם פועלים בערוץ השגור. יותר מכך יכחנו בעת שהם מוטלים אל תוך כור הנסיגנות ועליהם למצוא ידם בכל שעה מתחדש. באחר הסיפורים אשר בספי "כתריאליב" יוספר, כי לכתריאלבקה נודמן פעם קבלן יהודי עשיר טמוסקוה, והרב ר' יוזפל נכנס אצלו בליות שנים מטובי העיר על מנת לבקש נרבה לבנין מושב זקנים. כשראה אותו קבלן את הזקן המשונה שכא לפניו בלי נטילת רשות עמד והלס לו מכת לחי הגונה.

על קבלת פנים זו ענה ואמר הרב: — נו, מילא. מתנה זו נתת לי. אבל מה לתן איפוא, ר' יהודי, לטובתם של הזקנים החולים, כוונתי למושבי־זקנים, כוונתי? ...

אין בסיפור זה ישום כוונת סמל ומשל. ואף־על־פי־כן רשאים אנו ליתנהו משל לסתם יהודי אצל ש"ע, שישכהוא פורש ידו לפני מולו לנדבת־חיים הריחו נוחל קודם כל מכת לחי. אך מי גדול כד' יוזפל, שבכל זאת יצא מלפני המכה ומבוסשו בידו!

כוחו של יהודי להתיצב במערכת גורל תראה לנו שלום־עליכם בשני ראשי גבוי־דין, אשר שם האחד מנחם־מנדל ושם האחד טוביה החולב. הרבה כבר נאמר על השנים, וכדין נאמר הרבה, כי יש ביותיקיבול רחב לשתי הדמויות הקלסיות האלה. מנחם מנדל הוא גם למעלה מדמות, הוא הכללה גאוגית, מושג רבי־שלוחות, הפושטות אל הרבה תחומי סרק ופחו בחיינו. אך כבר ניתנה הדעת, שדמות זו הכונסת בתוכה את תכלית הנפסד, אפשר בכל זאת להפקיע הימנה שורש פורה. מה עושה מנחם־מנדל? משחק והולך במולו ומפסיד בכל שעה ומתחיל בכל שעה מחדש כבמחון לא־נרע. הנסיון שעטה קלון אינו מטיל על בעיניו על הנסיון שלאחריו. העכשיו הכוזב ומכונז אינו מערער אצלו את אמוניו כמתחדש ובא. ודאי, מנחם־מנדל זרע בטחונו לריק ולבהלה, אך יש בו ממידתם של גדולי אמנה כלפי החיים. בטוביה החולב אין כדי אותה הכללה. הוא חי עמו בלבד. טוביה הוא איש סגולות ואיש גורל, ולולי גורלו לא הכרנו סגולותיו. בו אסף שלום־עליכם כל החן של איש־העם בישראל, אשר לב נכון בקרבו ואשר שמץ מן הפחו והבתי־לות של מנחם־מנדל שארו לא דבק אליו, — איש תמיס־נבון, נלכב בהליכותיו ומדברותיו, אוכל יגיע כפיו ויודע את מה הענינה בחלקת חיים קטנה. הניתו לו, לטוביה, והיה מבעלי הנחת בעולם הזה. אך לא הונח לו לטוביה, וצרות הבנות ניתכות על ראשו זו אחר זו, זו חמורה מזו. לא איוב חדש ביקש שלום־עליכם ליצור. טוביה אינו יוצא מפשטוד תו בכל אלה, אינו גדל והולך כאשר תגדל ותלך סאת צרותיו. הנורל אשר איווגו למפגע לו לא עשהו לנבור. שלום־עליכם אינו מושך את אנשיו אל גודל ואל היוראיות, ונמנע מכך גם בטוביה. החיים הכינו לו, לטוביה, את הור של אנשי העגות, אך טוביה אינו עונד שום זר. הוא אינו אלא יהודי פשוט ונלכב המלוד סד בצרות. וכך הוא יקר לש"ע ויקר לנו. ובאשר תקצר רוחנו ממנחם־מנדל והדומה לו יונת לנו אצל איש כטוביה. אנשי שלום־עליכם רובם ככולם פשר טייעם הם וכמעט שלא מצינו ביניהם את התלמיד־הכם היהודי, צידו של עולם הספרים. ה"בראודין" שבהם הוא אותו טוביה גופו. המושה כל נלגלי דבאזו כשטנו של פסוק או מאמר חכמים, ש"יצרותיהם" נתבללו לו מעיקרא והוא מטיעם מעין יעקב ללכוד־נרננה ומלכוד־נרננה למנילת אסתר ומפרשם לפי דרכו. למדנותו של טוביה הדינמית היא, אך הדינמיותו היא חכמה, לכן גם לא נלא להקשיב לה. ואם נצטרף כל "מסרא מלא" וכל מה ש"שני הכמים" על פי טוביה יתקבל ילקוט חדש, משור בה ומלא טעם וזחן — ילקוט טוביה. טוביה אינו יונק חכמתו מהפסוקים שהוא פוסק, אלא מיניק אותם בעמד מיותו החדשה, וכלו אוצל אור ראשון ולא אור חוזר של ספרים. גם האופטימיות שברוחו, כאצל כל אנשי שלום־עליכם, נובעת מתוכו, מעצמותו, ואינה נתלית בתנתום העתיק, המזומן. לו ליהודי מאז לכל פורענות־חיים.

ביצירתו של שלום־עליכם בהיפוך לפרץ, לא הובלט כמעט כל עיקר האור פק הדותנו שמעבר לחי שעה. מקום בראש בעולם בריוותו תופסת הפרנסה (המשך בעמוד 5)

רשימות ספרותיות

(המשך מעמוד 4)

ואף בתזונם ובחלומם הם רואים לא צדיקים ועושי נפלאות, אלא את ברוד סקי ורוטשילד. רוטשילד הוא הבעש"ט בביכול של היהודים האלה, ועצם מצוי אותו על גבול המציאות והאנדה מר סיפה תבלין לחייהם. וכל דמיון נועז, כמו תרגומות לשבת אצל המלמד האבי יונן, כרוך ברוטשילד. מנחם-מנדל הוא מין בנימין השלישי, שקם מקרב אנשי ש"ע להגשים את החלום ומצאת הנפש — להיות לרוטשילד. על כל פנים מראה לנו ש"ע לא "יהודי שבת ויוסי-טוב", אלא יהודים של כל ימות השבוע, המרד דים בדאגת צרכי שבת יותר משהם נושקים כנה שבת המלכה. אך אל תוך גיעות-חולין אלה של ערב-שבת מר שך שלום-עליכם את שחוקו המפיים והמבשר הינה של שבת.

אצל סופר-עם זה לא נרניש כי נחשב לו אורח-החיים של העם, עד כדי להכבי עלינו או לגנותו. לבו נתון רק לאדם, לאדם היהודי בארחתו. והוא קרב אליו עד כדי כך, שנכבדו כאילו אוחז ממש בדם בגדו ושופך לבו לפניו. שלום-עליכם רואה לפניו כמעט תמיד את המודי בדברו, בהשוהו את לבו, ורוח העם נתגלה לו בקול דברים. איש לא שאב עושר עממי מעל דל שפת-תיו של איש העם כמוהו. המתרגם העברי של שלום-עליכם הנדיל לעשות וציוה חיים לעממיות זו בשפת-הדורות. שלום עליכם העברי ראוי להיות. משום כך מקור השפעה עממית על הדיבור העברי החסר עדיין יסיד זה, וכשיהא מצוי בידי קהל-קוראים רחב ודאי יתן אור תותיו.

ובכלל עוד רב החפץ ביצירתו של אמן תנון זה, הנעלם-הדואב, המשובב והמנחם, השוחק את שחוקו הטוב והנכמר והלוחש תוך כדי כך על אוזן העם את לחש האהבה והרחמים.

א. קריב